

Democratization in the late Twentieth Century / S. Huntington – Norman and London: University of Oklahoma Press, 1991. – 366 p. 5. The Global Resurgence of Democracy / Ed. by Larry Diamond and Marc F. Plattner. – Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1993. – 336 p. 6. Fukuyama F. The end of history and the last man / F. Fukuyama – New York: The Free Press. A Division of Macmillan, Inc., 1992. – 464 p. 7. Лоуи Т. Глобализация, государство, демократия: образ новой политической науки / Т. Лоуи // Полис. – 1999. – №3. – с.108-119. 8. Brzezinski Z. The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century. – New York. Collier Books, 1990. – 304 p. 9. Хайек Ф. Право, законодательство и свобода: современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Фридрих Август фон Хайек; пер. с англ. Б.Пинскера и А.Куряева. – М.: ИРИСЭН, 2006. – 644 с. 10. Apter D. The Politics of Modernization / D. Apter. – Chicago: The University of Chicago Press, 1965. – 481 p. 11. How to Establish a Democracy or Improve the One You Now Have: A Practical Guide for Developing Essential Government and Business Structures and Personal Systems of Values / Ed. by W.E. Boek. – Arlington: College of Democracy, 1993. – 414 p. 12. Diamond L. Promoting Democracy in the 1990-s: Actors and Instruments, Issues and Imperatives. A Report to the Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict. – Carnegie Corporation of New York, December, 1995. – 75 p. 13. Биго Д. Проблемы безопасности: теоретические дискуссии и институциональный контекст / Д.Биго // Международные отношения: Социологические подходы. – М.: Гардарика, 1998. – С. 266-306. 14. Dahl R. Democracy and its critics / R. Dahl – Yale University Press, 1989. – 397 p. 15. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер, пер. с англ. / Предисл. и общ. ред. В. С. Автономова. – М.: Экономика, 1995. – 540 с. 16. Dahl R. A Preface to Democratic Theory / R. Dahl. – Chicago: Chicago University Press, 1956. – 155 p. 17. Даль Р. Полиархия: участие оппозиция / Роберт Даль; пер. с англ. С.Деникиной, В.Баранова. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 288 с. 18. Pateman C. Participation and Democratic Theory / C. Pateman. – Cambridge: Cambridge University Press, 1970. – 132 p. 19. King S. The State in Modern Society / S. King. – Chicago: University of Chicago Press 1986. – 272 p. 20. May J. Defining Democracy: A Bid for Coherence and Consensus // Political Studies. – 1978. – №1. – P. 1-14. 21. Verba S. Participation in America: Political Democracy and Social Equality / S. Verba, H. Nie. – N.Y.: Harper and Row, 1972. – 452 p. 22. Раушнинг Г. Говорит Гитлер. Зверь из бездны / Герман Раушнинг. – М.: Миф, 1993. – 383 с.

УДК 321.7

Лакішик Д.М.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Статтю присвячено сучасним тенденціям глобального поширення демократичних процесів. Досліджуються перспективи глобальної демократизації, які значно ускладнюються сформованою структурою міжнародних відносин, асиметричність процесів демократизації у різних регіонах світу. Аналізуються особливості поширення демократичних принципів у світі, майбутні перспективи демократії в контексті сучасного світового розвитку. Обґрунтовується висновок, що ключовими факторами, від яких у майбутньому залежатимуть стабільність і поширення демократії, є економічний розвиток та політичний менеджмент.

Ключові слова: демократія, неліберальна демократія, західна цивілізація, вестернізація, США, Європа, країни «третього світу».

Статья посвящена современным тенденциям глобального распространения демократических процессов. Исследуются перспективы глобальной демократизации,

которые значительно усложняются сложившейся структурой международных отношений, асимметричностью процессов демократизации в разных регионах мира. Анализируются особенности распространения демократических принципов в мире и будущие перспективы демократии в контексте современного мирового развития. Обосновывается вывод, что ключевыми факторами, от которых в будущем будут зависеть стабильность и распространение демократии, являются экономическое развитие и политический менеджмент.

Ключевые слова: демократия, нелиберальная демократия, западная цивилизация, вестернизация, США, Европа, страны «третьего мира».

This article is devoted to modern trends of the global spread of democratic processes. We investigate the prospects for global democratization greatly complicated by the existing structure of international relations, asymmetry of democratization processes in various regions of the world. Specific features of the global dissemination of democratic principles and the future prospects of democracy in the context of the contemporary world's development are analyzed. Economic development and political management are defined as the key factors upon which stability and the spread of democracy will depend in the future.

Key words: democracy, illiberal democracy, Western civilization, Westernization, USA, Europe, the «third world» countries.

Одним з найважливіших наслідків трансформаційних процесів кінця ХХ – початку ХХІ ст.ст. стало утвердження демократії як основної моделі світового суспільно-політичного устрою. У сучасному світі цей процес набуває все більш глобального характеру. Майже всі більш-менш розвинуті країни або вже стали демократіями, або обрали стратегію демократизації, що здійснюється з урахуванням національних особливостей і традицій. Загалом можна стверджувати, що головна тенденція сучасного світового розвитку полягає в русі до демократії як до оптимальної форми організації суспільства.

Проблеми історичного розвитку і перспектив демократії можуть розглядатись у різному контексті. Найчастіше це прийнято робити з урахуванням цивілізаційної та стадіальної парадигм світового розвитку. Тобто, з рефлексією на те, що демократія є продуктом певної (західної) цивілізації або необхідним етапом історико-політичної еволюції будь-якого суспільства. Поряд з тим, увага спрямовується на тенденцією до глобального поширення демократичних інститутів та труднощі їх укорінення у незахідних суспільствах.

Утвердження демократичних інститутів відбулося на відносно пізній фазі розвитку західної цивілізації – в епоху так званого модерну. Відтак, демократія, якщо її розуміти як сукупність представницьких органів влади, вільних виборів, ідейно-політичного плюралізму, змінюваності суб'єктів влади з волі громадян, – є стадіальним феноменом у рамках самої цієї цивілізації. Аналізуючи проблеми сучасної демократії в даному контексті, відомий фахівець У. Бек справедливо бачить шлях до їх вирішення у дедогматизації і десакралізації сталих принципів демократії [1, с. 40-46]. Це означає, що просте відтворення демократичних основ поступається місцем їх критичному аналізу та постійному експериментуванню в усіх сферах соціальної дії. Пошук нових форм демократії стає характерною рисою сучасної громадської думки і різних вимірів соціальної практики. Насамперед, йдеться про формування нових форм соціальності,

покликаних замінити традиційні форми групової соціально-культурної спільності більш рухливими, такими, що виникають на добровільній основі в межах мінливих конкретних проблем і ситуацій. Триває пошук «нового комунітаризму», де соціальність, детермінована «ззовні», замінюється соціальністю добровільною, що виражає прагнення індивідів, не жертвуючи своєю автономією, подолати взаємне відчуження на основі пошуку спільних цінностей та прагнень [2].

Нині вкрай важко сказати, до яких змін у демократичних інститутах може привести цей пошук. Проте, провідна тенденція полягає в підвищенні ролі громадянського суспільства та його впливу на розвиток держави, що, очевидно, вимагає розширення сфери його діяльності, збагачення її форм, проникнення на рівень менеджменту, систем прийняття рішень, які доменом професійної політики, технократії і бюрократичних структур.

Йдеться, скоріше, про необхідність переходу до нової стадії розвитку демократії, ніж про її еволюцію в рамках її цивілізаційного, тобто західного ареалу. Особливістю перспективи демократії як глобально-стадіального феномена є зв'язок демократизації та глобалізації, еволюції демократії в контексті глобального історичного процесу. Оскільки жодна з існуючих нині локальних цивілізацій, крім західної, не виробила під час свого розвитку демократичних цінностей та інститутів, можна вважати, що така перспектива реальна лише в разі виникнення нової глобальної цивілізації, яка прищепить ці цінності та інститути до традиційних підвалів інших цивілізаційних ареалів.

Головним чинником демократизації в умовах глобалізації найчастіше вважається вплив модернізації економічних і соціальних структур: економічний розвиток на основі сучасної технології веде до зростання добробуту, а цей останній відкриває дорогу демократії. За оцінкою С.Гантінгтона, «взаємозв'язок між добробутом нації та її демократизацією досить міцний», а С.М. Липсет, досліджуючи зв'язок між рівнем економічного розвитку держав та їхнім політичним ладом, зазначає, що демократизація залежить від багатьох факторів, але рівень соціально-економічного розвитку є її «основною і необхідною умовою» (74% країн з найбільш низьким рівнем економічного розвитку мають авторитарний, 24% – «напівдемократичний» і тільки одна з таких країн – Індія – демократичний режим). З країн з рівнем нижче і вище середнього демократичними є відповідно 11% і 39%, проте до цієї категорії належать усі країни з розвиненою ринковою економікою [3, р. 193-21; 4, с. 9].

Утім, залежність демократизації від економічного фактора навряд чи можна вважати безпосередньою. Соціально-економічною передумовою представницької демократії західного типу є не ринкова економіка і рівень економічного розвитку як такі, а обумовлена даними чинниками чисельна перевага в соціальній структурі так званого середнього класу. Цю соціальну спільність об'єднують життєвий стандарт, який забезпечує доступність набору основних споживчих благ, що постачаються сучасним масовим виробництвом, та зацікавленість у соціально-політичній стабільності, а внутрішньо роз'єднує – розмаїття конкретних групових статусів і джерел доходу, що формуються ринковими відносинами. Таке поєднання консенсусу і плюралізму інтересів

перетворює середній клас на опору представницької демократії, що дозволяє різним його групам виявляти, відстоювати, узгоджувати свої інтереси, не порушуючи в той же час інституційних основ економічного та соціального стану. Зрозуміло, ця роль середнього класу в демократичній політичній системі виявляється далеко не в усіх історичних ситуаціях, а в деяких навіть може перетворюватися на свою протилежність. Зокрема, у випадку коли в суспільстві відбуваються соціально-економічні процеси, що загрожують положенню тих чи інших середніх верств, вони цілком здатні своєю суспільно-політичною поведінкою дестабілізувати інститути представницької демократії і навіть виступити силою підтримки авторитарних і тоталітарних режимів. Утім, якщо середній клас не завжди є опорою демократії, його значна питома вага в соціальній структурі бізнесу та громадянського суспільства є однією з необхідних умов стабільного демократичного розвитку.

Якщо добробут основних груп населення забезпечується не їх ситуацією на ринку, а на іншій основі, наприклад, завдяки державному патерналізму, плюралізму інтересів не виникає, і навіть вельми високий рівень добробуту не створює соціальних передумов демократизації. Бідні суспільства, в яких значні верстви населення живуть на межі бідності і маргіналізовані в соціальному відношенні, не становлять сприятливого середовища для розвитку демократії та громадянського суспільства.

З погляду соціально-економічного чинника, перспективи глобальної демократизації виглядають часом зовсім не оптимістично. Нинішній етап глобалізації супроводжується поглибленням економічної диференціації між найбільш розвиненими державами світу та більшістю інших країн. За умов збереження цієї тенденції не слід очікувати швидкого і рівномірного економічного та соціального прогресу, радикального підвищення життєвого рівня населення, а отже, і формування соціальних передумов для реальної представницької демократії. У багатьох з тих країн, де було створено формально-демократичні інститути, реальний демократичний поступ залишається нестійким і за умов кризи здатен діяти як додатковий чинник соціальної та політичної нестабільності політико-трансформаційних процесів.

Серйозною перешкодою глобальній демократизації є культурна самобутність незахідних суспільств, яку не в змозі розмити вестернізація. Так, у культурному контексті деяких незахідних соціумів цінність особистості, основоположна для західної культури як духовна передумова демократизації, сприймається як чужорідний елемент. І хоч процес індивідуалізації розвивається і в таких суспільствах, він у подібних ситуаціях слабо порушує властиве їм розчленення індивідуального в груповому. Не виключаючи демократизацію на формально-виборчому рівні, це робить її мало реальною у тих формах, які вироблені західним суспільством.

Аналіз динаміки сучасного міждисциплінарного дискурсу щодо впливів глобалізації в соціально-економічному вимірі доводить, що представники суспільних наук демонструють поділ на тих, хто розглядає глобалізацію й потенціал постіндустріалізму з позицій деструкції, та тих, хто вбачає в дії глобалізаційних процесів позитивну силу [5]. Головною проблемою багатьох

держав залишається зубожіння. У сучасному світі існують країни й регіони, де бідні не мають можливості самостійно вирішити проблему виживання. За такої ситуації бідність є джерелом, що продукує лише саму себе. У таких регіонах не йдеться про будь-яке поняття розвитку, деактуалізуються такі важливі напрями міжнародної допомоги, як безпека фізичного, людського, природного капіталу. Коли йдеться лише про виживання, ризиковано інвестувати в майбутнє. Недивно, що бідні країни мають низькі чи негативні рейтинги економічного зростання, їхні уряди неспроможні ефективно використовувати переваги фізичної географії, національні фінансові ресурси, інвестувати до інфраструктури. У таких ареалах бідності урядова система часто є наскрізь корумпованою, і це негативно впливає на визначення та фінансування високопріоритетних проєктів, на організацію ефективних механізмів менеджменту, що враховують структуру існування місцевих культурних бар'єрів і соціальних норм. Стримуючим фактором виступає й демографічний: численна родина позбавляє окрему людину можливостей вкладати інвестиції у свій розвиток. Брак інновацій в усіх сферах життя створює значний розрив у розвитку багатих і бідних країн світу. Як окремі особистості, так і цілі групи у суспільствах з низькими показниками можуть бути бідними чи збіднити, втративши надію на соціальний прогрес їхніх суспільств.

Економічні механізми скорочення бідності можна поділити на дві провідні категорії: збільшення ресурсів через редистрибуцію і посилення ефективності економічного середовища. Провідним шляхом підтримання бідних держав найчастіше є редистрибуція ресурсів через спрямування на особливо важливі для зростання національної продуктивності галузі, такі, як аграрний сектор, охорона здоров'я, освіта, транспорт, комунікативні системи. Інвестування в такий спосіб спрямовується на надання допомоги найбіднішим верствам. Такий підхід має логічний зв'язок з вирішенням завдання підвищення показників національного зростання, бо саме це необхідно розуміти як зростання в часі вартості ресурсів, що належать нації. Особливого значення тут набуває питання ефективності зусиль держави щодо регулювання приватної економічної діяльності, у тому числі, активності іноземних компаній. Досвід розвинених європейських країн і США довів, що значне економічне зростання залежить не так від прямого державного інвестування, як від створення урядом інституціональної структури, в якій ефективно забезпечене трансформування доходів від приватного інвестування одночасно у фізичний і у людський капітал. У бідних країнах спостерігається інший варіант поступу до економічного зростання. Існують різні причини, через які національний простір останніх є недостатньо привабливим для приватних інвесторів, у тому числі, щодо реалізації проєктів, пов'язаних зі скороченням бідності. Окрім корупції, у бідних країнах поширеним явищем є нестабільність урядових інституцій, що спричиняє високий ступінь ризиків, відсутність гарантій гри за правилами, субсидування нерентабельних проєктів, оподаткування рентабельних, присутність ідеологічної опозиції розвитку ринкових процесів. Усе це знижує ефективність дії такого механізму, як інвестування у розвиток.

Отже, першочергова увага країн-лідерів світової спільноти спрямовується на залучення механізмів прямого перерозподілу ресурсів до бідних ареалів світу. Це здійснюється, приміром, через центральну міжнародну організацію Світовий Банк або через урядову допомогу на двосторонній основі. Має місце також спрямована на досягнення цієї мети міжнародна діяльність окремих громадян. У контексті здійснення активної державної допомоги щодо інвестування в розвиток людського капіталу особливу цінність набувають освітні програми. На думку західних фахівців, успішне поєднання трьох рівнів здійснення допомоги бідним країнам матиме наслідком стабільне скорочення глобальної бідності. Своєю чергою, постійне скорочення глобальної бідності дасть можливість бідним націям, відшукавши необхідні ресурси, провести ефективні системні інституціональні реформування.

Ураховуючи дуальність ефектів глобалізації, вважаємо за доцільне зауважити на тому, що не всі зв'язки обов'язково мають бути єдиноспрямованими, – вірогідно, що в деяких з них впливи глобалізації можуть бути дуже позитивними, але при цьому характер зростання буде як сприяти подоланню високих показників бідності, так і збільшувати їх. Редистрибуція ресурсів від багатих до бідних ставить питання рівня підтримки інвестування та рівня зростання економіки. Тому важливим є використання потенціалу глобалізації у плані збільшення інвестицій у вищі стандарти життя. Країни, що розвиваються, потребують не просто трансферів, а створення умов, за яких можливе подолання обставин бідності через торгівлю, безпеку, збереження та інвестування. Саме через це зростання часто розуміється як інструмент зменшення бідності й асоціюється з введенням мінімальних стандартів життя у деякому темпоральному вимірі. Зрозуміло, що скорочення бідності й зростання економіки, особливо в країнах із низькими доходами населення, корелюють. Емпіричні дослідження доводять: реальний прогрес у стандартах життя робить необхідним зростання національного добробуту. Так, наприклад, Індія в розумінні швидкого зростання як головного інструменту зниження рівня бідності демонструє значний позитив у розвитку. Позитивну асоціацію між скороченням бідності й зростанням можна відзначити й у таких країн з високим рівнем бідності, як Китай, Індонезія, Філіппіни [6, с. 24-26].

Зростання сприяє привнесенню в суспільство таких довгоочікуваних позитивів функціонування, як удосконалення права та податкової дисципліни. Однак, не є фактом, що само по собі існування демократичних інституцій здійснює системний вплив на вирішення проблеми бідності. Уряди часто демонструють неготовність якісного поєднання в національних програмах розвитку коротко- і довготермінових інтересів, які одночасно мають враховувати інтереси інших країн. Практика індустріальних країн щодо захисту вразливих ринків може бути розцінена як ознака складності проведення кардинальних змін. Не можна заперечити й те, що ризики глобалізації є особливо суттєвими для слабких економік країн, що розвиваються. Негативний бік глобалізації яскраво виявляється під час глобальних економічних і фінансових криз. З іншого боку, глобалізація має потенціал у вимірі скорочення бідності, включаючи країни, що розвиваються. Насамперед, на основі

створення середовища, сприятливого для прискорення економічного зростання та швидкого поширення знань. Грамотне використання структурних чинників і каналів реалізації національної економічної політики у світовій економіці дає змогу підтвердити наявність переваг глобалізації. Певний прогрес у скороченні глобальної бідності наявний нині у світі, насамперед, завдяки успіхам низки країн Азії, що обрали шлях інтенсивного розвитку [7, с. 4-7].

За такої ситуації важливим стає взаємозв'язок між глобальною технологічною дифузією, яка є нерівномірною, та рівнем підготовки персоналу. Кваліфікований персонал не мігрує до бідних країн, навпаки, спостерігається зворотна тенденція. Підтвердженням цього є активна міграція медичного персоналу з африканських і азійських країн до Сполучених Штатів та ЄС. Некваліфікований або недостатньо кваліфікований персонал не в змозі підтримати програми інтенсивного внутрішнього розвитку, внаслідок чого певна його частина все-таки змушена мігрувати до заможніших країн світу. Тут доволі важливою стає роль транснаціональних корпорацій, що переміщують своє виробництво на простори, де є дешева робоча сила. Попри критику щодо експлуатації місцевої робочої сили, подібна політика корпорацій сприяє зростанню доходів населення в районах розташування нових виробництв, стимулює його до отримання вищої кваліфікації, а місцеві компанії – до впровадження нових технологій і ефективного менеджменту. Від того, наскільки явним буде позитив від функціонування ТНК у вимірі покращення соціального статусу індивіда, значною мірою залежить привабливість внутрішнього середовища країни [8, с. 15].

Оптимальне використання переваг глобалізації задля скорочення бідності висуває перед урядами і бізнесом завдання реалізації соціальних і колективних можливостей. Ідеться про: інвестиції в охорону здоров'я; інституції, які відповідають за дотримання базових правових норм; колективні інвестиції у соціальне страхування. За відсутності таких елементів процес глобалізації лише створює складнощі для тих, хто завдяки йому може посісти кращі життєві позиції. Діючи як своєрідний фільтр, який інтенсифікує позитивні й негативні прояви відносин між глобалізацією й бідністю, саме інституції покликані сприяти скороченню світової соціально-економічної гетерогенності.

Позитивні результати впливу прогресу на глобальний простір міжнародних відносин мають специфічний контекст. Заради отримання бажаних наслідків від дії високодинамічних глобалізаційних сил країни, що розвиваються, повинні здійснювати стратегічні кроки, розраховані на довгострокову перспективу. Урядовці мають визначити й імплементувати стратегію розвитку не лише для отримання вигоди від глобалізації, а й для обмеження її негативних ефектів. У цьому плані доцільним є поєднання руху шляхом стратегічної інтеграції до глобального світового ринку та проведення спрямованої на подолання бідності активної внутрішньої політики розвитку, базованої на використанні можливостей науково-технологічного прогресу. Саме це сприятиме підвищенню життєвих стандартів у бідних регіонах планети, надаючи їхнім представникам кращі можливості для самореалізації.

Нестача необхідних ресурсів у держав Півдня збільшуватиме розрив між рівнями розвитку заможних і бідних світів, і це потребуватиме пильної уваги, передусім, країн «Великої вісімки», підготовхуючи до формування міждержавних об'єднань різного формату. За умов складності розробки єдиної регуляційної системи найбільшу практичну ефективність виявлятимуть, як прийнято вважати, коаліції «ad hoc». Підтримка кризових осередків має стратегічну важливість для регіонального рівня визначення норм колективної дії, бо остання потребує консенсусу за реалізації конкретних програм допомоги. Разом з тим, потреба у глобальній стратегії стає все очевиднішою.

На сучасному етапі стратегія міжнародних організацій демонструє певний консенсус щодо включення бідних країн до світової економіки, базуючись на трьох складових: власне політиці розвитку цих країн; відкритті переваг зовнішнього обміну; зростанні зовнішньої допомоги [9; 10, с. 1-4]. Отримання прибутку стає значною мірою залежним від політики держави і від якості менеджменту її інституцій у справі акумуляції капіталу у створенні виробництв, що зможуть брати участь у глобальному економічному обміні. При цьому, регуляція ритмів і загальної модальності комерційної лібералізації стає не менш важливою, ніж сама допомога, бо адаптування новими гравцями ринку найвідкритіших режимів ще не вирішує автоматично проблему бідності. Тож така політика передбачає інтеграцію усього населення до процесу розвитку за збереження таких важливих бюджетних пріоритетів, як освіта й охорона здоров'я, якісне вкладення соціального капіталу.

Перспективу глобальної демократизації значно ускладнює сформована структура міжнародних відносин з причапною для неї асиметрією процесів демократизації в різних регіонах світу. Якщо західні суспільства вирішують проблему подолання дисфункцій представницької демократії, приведення демократичних інститутів у відповідність з реаліями постіндустріальної епохи, то громади Півдня і Сходу змушені зосереджуватися на виробленні та засвоєнні адекватних для їхніх умов традицій демократичних практик задля забезпечення стабільного демократичного ладу. Теоретично можливі варіативні «сценарії майбутнього демократії»: принципово нові фази демократичного процесу в одних регіонах, його стагнація в інших; переплетіння і взаємне збагачення різних його потоків. У середньостроковій перспективі слід очікувати, що в переважній більшості спільнот утвердиться принцип змінюваності влади на дидставі відносно стабільних легітимних процедур, що передбачають волевиявлення громадян у рамках чинного законодавства.

В умовах глобалізації та пов'язаного з нею зростаючого динамізму економічних і соціальних процесів досить гнучке реагування політичної сфери на нові виклики і, відтак, упорядкування змінюваності влади стає необхідною умовою виживання сучасних суспільств. Уже нині неліберальні демократії не відрізняються ані політичною, ані економічною ефективністю, правлячі еліти в них формуються не за меритократичним принципом. Основою неліберальної демократії слугує чи то популізм (як у Росії), чи жорсткий контроль над політичним життям (як у більшості африканських країн). Як те, так і інше виявляється можливим завдяки відсутності забезпеченого і самостійного

середнього класу. Нерідко саме через що причину неліберальна демократія стає наслідком передчасної демократизації. Головні небезпеки, які приховує в собі неліберальна демократія, полягають, з одного боку, в тому, що народ, який бачить, як влада маніпулює його думкою, приходять до глибокого розчарування в демократії як такій, з іншого боку – в тому, що економічні підвалини не спонукають до господарської модернізації, що призводить до консервації відставання в економічній сфері, породжуючи у людей почуття «знедоленості» [11, с. 284, 145].

Насадження західних цінностей та демократії в незахідних суспільствах не є правильним. Навпаки, передчасний перехід до демократії західного типу може призвести до серйозних економічних труднощів та політичної нестабільності, породжуючи авторитарні, диктаторські режими, що стають поживним середовищем для організованої злочинності. Вибір, який, на думку Ф. Закарії, повинні зробити для себе країни, що розвиваються, – це вибір між неліберальною демократією і ліберальною автократією [11, С. 97].

Ліберальна автократія, чи, на більш вищому щаблі розвитку, ліберальний конституціоналізм, виявляється більш ефективним шляхом становлення ліберальної демократії. Розглядаючи низку випадків переходу незахідних суспільств до ліберальної демократії, що мали місце в останні три десятиліття, легко виявити, що успіху досягли ті країни, які використовували власну версію загальної моделі: капіталізм і верховенство закону, в першу чергу, демократія – в другу. У результаті вони досягли вражаючих економічних успіхів, протягом стислого часу перейшовши до демократії, причому, набагато більш стійкої та ефективної [12, с. 51].

Успішне функціонування демократії залежить від громадян як самостійних індивідів. Це передбачає їхню здатність зберігати свою особистість, уникати самотності за допомогою ресурсів власного інтелекту. У сучасному світі існує низка тенденцій та факторів, що нині й у майбутньому загрожуватимуть демократичним інституціям: зростання прихильників крайніх форм націоналізму, релігійна нетерпимість і теократичні прагнення, тероризм і кримінальне насилля, криза сучасної моделі суспільно-політичного устрою, яка домінує в більшості розвинених країн світу, зростання політичної ролі фахівців з реклами і консультантів з питань засобів масової інформації, брак цікавості громадян до державних справ, коли не йдеться про захист їхніх конкретних інтересів. Як слушно зазначає Г. Кіссінджер: «Політики, які перебувають під тиском електорату, неохоче звертаються до проблем, саме існування яких виходить за межі виборчого циклу» [13, с. 260].

Потенційно найбільш важлива небезпека для демократії з глобальних позицій може випливати з довготермінових змін, що завдають шкоди усьому людству: перенаселення, скорочення ресурсів сільськогосподарських земель, води, екологічні катастрофи, які часом потребують жорстких заходів, у тому числі у вигляді численних недемократичних обмежень.

Зовнішні дилеми, насамперед, визначаються колективним вибором між альтернативними інституційними заходами, сумісними з існуючими соціально-економічними структурами і культурними реаліями. Загрози демократії можуть

виходити як з боку народних мас, так і з боку еліти. Незважаючи на те, що еліти більше, ніж маси, віддані цінностям демократії, вони часто відмовляються від цих цінностей у кризові періоди, звертаючись до репресій. Активність мас і репресії еліт нерідко поєднуються, створюючи серйозні загрози для демократичного розвитку. Активність мас, що виявляється в бунтах, демонстраціях, екстремізмі, насильстві, пробуджує страх і відчуття небезпеки в еліт, які відповідають на це обмеженням свобод і посиленням заходів безпеки. При цьому інакомислення ставиться під сумнів, преса підлягає цензурі, обмежується свобода слова, представники потенційних конфліктів потрапляють до в'язниць, поліція і сили безпеки зміцнюються в ім'я «національної безпеки» або «закону і порядку». Еліти самі себе переконують, що ці кроки необхідні для збереження ліберальних демократичних цінностей. Т. Дай і Л. Зіглер констатують: «Іронія полягає в тому, що, намагаючись зберегти демократію, еліти перетворюють суспільство у менш демократичне» [14, С. 48-49].

С. Гантінгтон вважає, що перешкоди для демократизації країн можна поділити на три широкі категорії: політичні, культурні та економічні. Як одну з потенційно значущих політичних перешкод він виділяє брак досвіду демократичного правління, що виявляється у відсутності відданості політичних лідерів демократичним цінностям. Глибоко антидемократична культура перешкоджає поширенню демократичних норм у суспільстві, заперечуючи легітимність демократичних інститутів і, тим самим, значно ускладнюючи їхню побудову та ефективне функціонування або й зовсім перешкоджаючи йому. Серед основних економічних перешкод на шляху демократичного розвитку американський політолог називає бідність, пов'язуючи через це майбутнє демократії з розвиненою економікою. Те, що заважає економічному розвитку, не сприяє і поширенню демократії «Більшість бідних суспільств залишається недемократичними доти, доки залишатимуться бідними», – підсумовує він [15, с. 41].

Загальний підвищений інтерес до демократії, що почався в кінці ХХ ст. і триває на початку нового століття, був викликаний, насамперед, масовим прагненням країн, що звільнилися від авторитаризму, до пошуку більш досконалої форми правління. Політичний досвід розвинених країн свідчить про те, що найбільш значних успіхів досягли ті політичні системи, які були засновані на ліберально-демократичних цінностях. Цей наочний приклад виявився визначальним у виборі перспектив розвитку вчорашніх авторитарних держав. Однак майбутнє демократії далеко неоднозначне. Чимало країн, не впоравшись з демократичними перевантаженнями, повернули до авторитарної форми правління. Зберігається й небезпека того, що більшість майбутніх викликів почне визрівати в надрах самих ліберальних демократій. Приводом для таких побоювань слугують дві причини: відсутність можливості пояснювати власні недоліки загрозою постійного суперництва з іншою системою та набагато вищий ступінь «зараженості» населення цих країн нормативними очікуваннями щодо того, як повинна працювати демократія.

Не виключенням зі згаданих процесів і глобальний щабель соціальних взаємодій. Світова система як демократична постає у двох сенсах: як система,

що складається з вільних суспільств і демократичних держав, та як система, у рамках якої відносини між державами і народами визначаються законом і загальними принципами справедливості. Деякі дослідники вважають, що поступово виникає та розвивається міжнародна архітектура колективних установ і формальних угод, орієнтована як на принципи демократії і прав людини, так і на легітимність міжнародних дій, спрямованих на їхнє удосконалення та захист. Найбільш оптимістичний підхід орієнтовано на те, щоб знайти історичну можливість перетворення по-справжньому демократичного світу з утопії на реальність. Досягнення цієї мети передбачає вирішення трьох основних завдань: поглиблення й утворення демократії там, де вона формально здійснилася; продовження створення та зміцнення спільних структур та інституційних правил демократії на рівні регіональних і міжнародних організацій; заохочення різноманітних потоків змін та перетворень, що могли б злитися в єдину четверту хвилю демократизації.

Процеси розвитку демократії тісно переплетені з іншими загальносвітовими процесами, насамперед з глобалізацією. Це призводить не лише до інтернаціоналізації багатьох проблем, а й викликає різні кризові явища у менш розвинених країнах. Водночас спроба створення у новоявлених демократіях інститутів шляхом еkleктичного запозичення демократичних форм, що практикуються в різних демократичних країнах, сприяє дискредитації ідей демократизації у поставторитарних суспільствах. Такі спроби завдають істотної шкоди і загальним перспективам демократії у глобальному масштабі. Американський політолог Дж. Маркофф із цього приводу пише: «Для того щоб уникнути тривіалізації демократії та забезпечити її здатність відповісти на виклики XXI ст., процес демократизації повинен стати чимось більшим, ніж просте поширення на нові регіони світу вже відомих, усталених моделей демократичного устрою. Якщо демократія має намір набутися наповнене сенсом майбутнє, вона повинна бути піддана переосмисленню й перетворенню, як це завжди відбувалося в минулому» [16].

Можна виділити два підходи до характеристики феномена «глобальної демократизації». Перший заснований на уніфікації процесів демократизації за зразком західної ліберальної демократії, що дозволяє, нехай з різною швидкістю й ефективністю, привести колишні авторитарні країни до певного загального демократичного стандарту. Другий підхід розглядає «глобальну демократизацію» не як уніфікацію політичної карти світу, а як диверсифікацію демократії, як розширення демократичних варіантів розвитку. Його прихильники виходять з того, що оцінка демократій на основі хрестоматійних моделей західної демократії є хибною, і мову слід вести про існування різних моделей демократії. Таким чином, на порядок денний висувається завдання аналізу поставторитарних трансформацій, що відбуваються у світі, як процесу розширення типологічного розмаїття демократій.

Ключовими факторами, від яких у майбутньому залежатимуть стабільність і поширення демократії, найчастіше називають економічний розвиток і політичне керівництво. Як потужні структурні чинники, що полегшують розширення і поглиблення демократії, згадують соціальний

розвиток, розширення світового багатства й освіти. А проте, врешті-решт, вирішальне значення надається політичному керівництву, його вибору дій на багатьох рівнях, що накладає зобов'язання на урядових посадових осіб, на політичні партії, на групи інтересів і громадські організації в «молодих» демократичних державах, але також і на інститути в тих країнах, де демократія вже утвердилася. Як глобальний і локальний процес демократизація пошириться у світі тією мірою, якою глобальні та національні владні еліти захочуть її поширити.

Отже, природа сучасних соціальних процесів залишається суперечливою та конфліктною. З одного боку, новітні тенденції знаходять вияв у сприяттій інтерпретації та зближенню темпів розвитку, з іншого, супроводжуються значними деформаціями, поглибленням примусових механізмів, розкитуванням і переглядом традиційних норм національного та міжнародного права, застосуванням подвійних стандартів. Незважаючи на згадані «дефіцити» демократії, зберігаються вагомні підстави для того, щоб з оптимізмом дивитись у майбутнє демократичного розвитку. Сучасні демократичні інститути і практики здатні вирішувати проблеми між владою та суспільством мирним шляхом, що й виявляється найбільшим підтвердженням їхньої більшої ефективності в порівнянні з іншими формами суспільного устрою. Незважаючи на всі труднощі, з якими доводиться стикатися демократії, актуальною залишиться думка, висловлена Р. Далем: «[...] демократична ідея не втратить своєї привабливості для людей у недемократичних країнах, і, мірою того як у цих країнах формуватимуться сучасні, динамічні і більш плюралістичні суспільства, їхнім авторитарним урядам ставатиме все важче протидіяти устремлінням до розширення демократії» [13].

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Beck U. *The Reinvention of Politics. Rethinking Modernity in the Global Social Order* / U. Beck. – Cambridge, 1997. – 206 p.
2. Etzioni A. *The Limits of Privacy* / A. Etzioni. – N.Y.: Basic Books, 1999. – 280 p.
3. Huntington S.P. *Will More Countries Become Democratic?* / S.P. Huntington // *Political Science Quarterly*. – 1984. – № 99. – P. 193-218.
4. Липсет С.М. Сравнительный анализ социальных условий, необходимых для становления демократии / С.М. Липсет, К.-П. Сен, Д.И. Торрес // *Международный журнал социальных наук. Сравнительная политология*. – 1993. – № 3. – С. 5-33.
5. Bobbio N. *The Future of Democracy: A Defence of the Rules of the Game* / N. Bobbio. – University of Minnesota Press, 1987. – 184 p.
6. Кастельс М.М. Информационная эпоха: экономика общества и культура [пер. с англ. О.И. Шкаратана] / М.М. Кастельс. – Москва: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
7. Priest G. *Reducing Global Poverty: Theory, Practice, and Reform* / G. Priest // *SELA*. – 2005. – № 26. – P. 4-32.
8. Smith G.S. *New Challenges for High Level Leadership Training* / G.S. Smith // *Public Management and Governance in a Globalizing World*. – 2002. – August. – № 19. – P. 4-19.
9. John H. *Multinational Enterprises and the Global Economy* / H. John, J. Dunning. – Wokingham, England: Addison-Wesley, 1993. – 687 p.
10. Nissanke M. *Linking Globalization to Poverty* / M. Nissanke // *UN University Policy Brief*. – 2007. – № 2. – P. 1-7.
11. Закария Ф. *Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами* / Ф. Закария. – Москва: Ладомир, 2004. – 384 с.
12. Schmitter P.C. *What Democracy Is ... and Is Not* / P.C. Schmitter, T.L. Karl // *The Global Resurgence of Democracy* / Ed. by L. Diamond, M.F. Plattner. – Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1993. – P. 49-62.
13. Киссинджер Г. *Нужна ли Америке внешняя политика?* [пер. с англ.] / Г. Киссинджер. – Москва: Ладомир, 2002. – 352 с.
14. Дай

Т. Демократия для элиты. Введение в американскую политику [пер. с англ.] / Т. Дай, Л. Зиглер. – Москва: Юридическая литература, 1984. – 320 с. 15. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – Москва: РОССПЭН, 2003. – 368 с. 16. Markoff J. Globalization and the Future of Democracy [Electronic source] // Markoff // Journal of World-Systems Research. – 1999. – Vol. 5, № 2. – Access mode : <http://www.csf.colorado.edu/wsresearch/jwsr.htm>.

УДК 321.7+316.462

Шморган О.О.

СПІВІДНОШЕННЯ ЛЕГАЛЬНОСТІ ТА ЛЕГІТИМНОСТІ В СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

У статті розглянуто поняття демократії як синтезу легальності та легітимності формування політичної влади.

Ключові слова: демократія, авторитаризм, структура влади, легальність, легітимність.

В статье рассмотрено понятие демократии как синтез легальности и легитимности формирования политической власти.

Ключевые слова: демократия, авторитаризм, структура власти, легальность, легитимность.

The article deals with the concept of democracy as a synthesis of the legality and legitimacy of political power.

Key words: democracy, authoritarianism, power structure, legality, legitimacy.

Як відомо, головна ідея С. Хантінгтона полягає в тому, що всі держави так званого наздоганяючого розвитку, попри суто тимчасові затримки і навіть повернення назад, рухаються у фарватері еталонних держав-лідерів у напрямку від недемократичних за статусом або, за визначенням самого С. Хантінгтона, авторитарних, до статусу держав з розвинутою демократією і ринковою економікою. Загальна кількість країн з послідовно ліберальним суспільним устроєм начебто неухильно збільшується [1, с. 15-156]. За такого підходу будь-яка форма політичного правління, заснована на домінанті одноосібності як у виконавчій, так і в законодавчій владі, розглядається в кращому разі як данина традиції, свого роду неомонархізм, завжди небезпечний можливістю легкої узурпації влади, а в гіршому випадку – як прихована одноосібна диктатура. Політичне лідерство як таке, буцімто, взагалі має бути замінене на механізм звичайного управління, керівництва, контролю, навіть нагляду з боку влади – «нічного сторожа» в особі тимчасово найнятих чиновників, покликаних максимально точно виконувати настанови виборців. Отже, в цьому випадку йдеться не про лідерів і, тим більше, не про якихось видатних діячів, вождів, провідників, а про звичайних функціонерів, виконавців, чиновників, врешті-решт, бюрократів у позитивному веберівському розумінні цього поняття.

Ідея трьох хвиль демократизації нерозривно пов'язана з концепцією так званого технологічного детермінізму, згідно з якою загальна стадіальна